

Dünya karbamid bazarının təhlili

N.A. Məmmədova
İqtisadi İslahatlar ETİ

e-mail: fizik_arzu@mail.ru

Açar sözlər: karbamid, istehsal, istehlak, tələb, təklif.

Анализ мирового рынка карбамида

N.A. Мамедова
НИИ экономических реформ

Ключевые слова: карбамид, производство, потребление, спрос, предложение.

Проанализированы производство и потребление карбамида, спрос на карбамид и динамика развития рынка карбамида. Было установлено, что к 2022 г. и в последующий период с уменьшением дисбаланса спроса и предложения цена на карбамид будет постепенно расти. Исходя из благоприятной ситуации на рынке, рекомендуется увеличить производство карбамида в Азербайджане и его экспорт.

Analysis of the global carbamide market

N.A. Mammadova
Economic Reforms SRI

Keywords: carbamide, production, consumption, demand, supply.

The paper analyzes production, consumption and demand for carbamide, as well as the development dynamics of carbamide market. It was defined that by 2022 with decreasing imbalance of demand and supply, the prices for 1 t of carbamide will gradually increase thereafter. Proceeding from favorable market conditions, it is recommended to increase carbamide production in Azerbaijan and its export as well.

Giriş

Dünya əhalisinin sayının artması əsas qida məhsullarına tələbatı artırır ki, bu da ədambaşına düşən əkin sahələrinin ilbəil azaldığı bir şəraitdə kənd təsərrüfatında intensivləşdirməni, yeni texnologiyaların işlənilməsi və tətbiqini zəruri edir, mineral gübrələrə tələbatı artırır. Dünya Bankının məlumatlarına əsasən, 2016-cı ildə dünya üzrə bir hektar üçün istehlak olunan gübrə miqdarının orta göstəricisi 140.6 kq, Türkiyə üçün bu göstərici 137.7 kq-dır [1]. Əsas gübrələrdən hesab

edilən azot gübrəsi arasında tərkibində 46 % azot olan karbamid ((NH₂)₂CO) kənd təsərrüfatında istifadə üçün effektiv məhsuldur. Karbamidin kənd təsərrüfatında geniş tətbiq edilməsi, ammonyak və ammonyaklı selitradan fərqli olaraq, ona ciddi təhlükəsizlik tələblərinin qoyulmaması ilə əlaqədardır.

2019-cu ilin yanvar ayında Sumqayıtda istehsal gücü ildə 650–660 min t olan Karbamid zavodu işə salınıb. Tikinti Danimarkanın "Haldor Topsoe" və Hollandiyanın "Stamicarbon B.V." şirkətlərinin texnoloji həllərindən istifadə etməklə Koreyanın "Samsung Engineering Co." şirkəti tərəfindən aparılmışdır. Müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun 70 %-i ixrac üçün nəzərdə tutulub. Məhsulun böyük hissəsinin Türkiyəyə, bir hissəsinin Gürcüstana realizə edilməsi və eyni zamanda beynəlxalq birjada satışa çıxarılması da nəzərdə tutulub. Müəssisənin ixracının effektiv həyata keçirilməsində dünya karbamid bazarının təhlili ixrac məhsulunun daha çox gəlir gətirən bazarlara yönəldilməsi və müəssisənin genişlənmə imkanlarının araşdırılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Dünyada karbamidə olan tələbat

2015-ci ildə dünyada karbamidə olan tələbat 171 mln. t olmuşdur ki, bunun 66 %-i Asiya, 11 %-i Avropa, 11 %-i Şimali Amerika, 6 %-i Cənubi Amerika, 3 %-i Yaxın Şərq, 3 %-i Afrikanın payına düşüb [2].

2017-ci ildə karbamidə olan tələbat 176.4 mln. t olmuşdur [3]. 2015-ci ilə nisbətən 2017-ci ildə dünya üzrə ümumi tələbatda Şimali Amerikanın payı 1 % azalaraq 10 %, Cənubi Amerikanın payı 2 % artaraq 8 % təşkil etmiş, Afrikanın payı isə dəyişməmişdir (cədvəl) [3].

2017-ci ildə karbamidə həm gübrə, həm də qeyri-gübrə kimi ən böyük tələbat Şərqi Asiyada

Regionlar	Güc, min t	İstehsal potensialı, min t	Gübrə kimi istifadə olunmayan, min t	Gübrəyə tələbat, min t	Ümumi tələbat, min t
Qərbi Avropa	6 700	6 700	4 500	5 000	9 400
Mərkəzi Avropa	5 000	3 100	800	2 800	3 600
Şərqi Avropa Mərkəzi Asiya	17 400	14 400	1 100	4 600	5 700
Şimali Amerika	16 400	14 700	2 700	14 700	17 400
Latin Amerikası	8 200	5 600	900	13 100	14 000
Afrika	12 700	9 700	200	5 100	5 300
Qərbi Asiya	25 300	24 300	1 200	3 800	5 100
Cənubi Asiya	34 600	33 400	2 000	38 600	40 600
Şərqi Asiya	89 800	79 400	18 500	53 700	72 200
Okeaniya	500	500	300	2 800	3 100
Dünya üzrə cəmi	216 600	191 800	32 200	144 200	176 400

olmuşdur. Regionlar üzrə gübrə kimi karbamidə tələbatda ikinci yeri Cənubi Asiya, qeyri-gübrə kimi tələbatda isə Qərbi Avropa tutur. Bu, karbamidin Qərbi Avropada daha böyük sənaye tətbiqinin olması ilə əlaqədardır. 2017-ci ildə dünyada gübrə kimi karbamidə olan tələbat 144.2 mln. t, qeyri-gübrə kimi tələbat 32.2 mln. t olmuşdur. 2020-ci ildə tələbin 192 mln. t, təklifin 208 mln. t olacağı gözlənilir [4].

2016-cı ildə Şimali Amerikada karbamidə daxili tələbat 19.3 mln. t olmuşdur. Bu tələbatın 81 %-i gübrə, 1 %-i melamin, 4 %-i karbamidformaldehid qatranı, 8 %-i dizel mühərrikinin işlənməmiş qazlarını tutan maye istehsalı, 6 %-i başqa məqsədlər üçün olmuşdur [5].

Asiya-Sakit okean regionu karbamidə ən çox tələbat olan regiondur. Bu gübrəyə ən çox tələbat regionun əhalisi ən sıx dövlətlər olan Çin və Hindistandır.

Çində karbamidə olan tələbat 2017-ci ildə 56 mln. t, 2013-cü ildə isə 60 mln. t təşkil etmişdir ki, bu da torpağa verilən gübrə normasının azaldılması siyasəti ilə əlaqədar idi.

2016-cı ildə Hindistanda karbamidə olan tələbat 35.4 mln. t olmuş və bu tələbatın 2025-ci ilə kimi 7.5 mln. t artacağı proqnozlaşdırılır [6].

Çin və Hindistanı çıxmaqla Asiyada karbamidə olan tələbat 2000-ci ildə 20.3 mln. t, sonrakı illərdə artaraq, 2017-ci ildə 28 mln. t olmuşdur.

Karbamidin istehlak strukturu

2017-ci ildə istehlak olunmuş karbamidin 69 %-i birbaşa torpağa verilib, 17 %-i texniki məqsədlər, 10 %-i mürəkkəb gübrə istehsalında və 4 %-i karbamid-ammonyak qarışığı buraxılmasında istifadə edilib.

Qeyd etmək lazımdır ki, əkin sahələrinin azal-

ması ilə əlaqədar bir sıra regionlarda, xüsusən də Qərbi Avropada gübrə kimi karbamidə olan tələbat azalır. Buna görə də son dövrlərdə karbamidin sənaye tətbiqlərini genişləndirməyə çalışırlar. Dünyada karbamidin sənaye tətbiqi, əsasən onun üç birləşməsi—melamin, karbamid-formaldehid və melamin-formaldehid qatranları ilə həyata keçirilir. Bu qatranlar taxta lövhələr və yapışqan istehsalında, karbamidin alkanlarla birləşmələri isə neftin parafinsizləşməsində istifadə olunur. Karbamidin spirtlə qarışıqlı təsirdən poliuretanlar alınır. Karbamid və ya onun məhlulu atmosferə buraxılan zərərli qazların tutulmasında, toxuculuqda parçaların hazırlanmasında istifadə edilir. Hazırda texnoloqlar həlledici və uçuşu maddələrsiz yüksək möhkəmlikli materiallar almaq məqsədi ilə karbamid ərintiləri ilə təcrübələr aparırlar. Bu materialların tətbiq sahələrindən biri lak-boya sənayesidir. Karbamidin sənayedə tətbiq sahələri nə qədər genişlənsə də ondan sənayedə istifadə kənd təsərrüfatında gübrə kimi istifadə miqdarına çata bilməz.

Karbamidin istehsalı və istehlakı

Bir ton karbamid istehsalı üçün 0.58 t ammonyak, 0.76 t karbon dioksidi, 1 t ammonyak (NH₃) istehsalı üçün isə 904–1074 m³ təbii qaz tələb olunur [3].

2015-ci ildə dünyada karbamid istehsal gücləri 190 mln. t, 2017-ci ildə 216 mln. t olmuş və 2020-ci ildə 229 mln. t/il olacağı gözlənilir.

2015-ci ildə dünyada karbamid istehsalı 2014-cü ilə nisbətən 5.6 % artaraq, 175.4 mln. t olmuşdur. 2005–2015-ci illər ərzində karbamid istehsalı ildə orta hesabla 3.1 % artmışdır. Çin və Hindistan dünyanın ən böyük karbamid istehsalçısı və istehlakçısıdır. Çində karbamidə olan tələbat istehsal,

Hindistanda isə idxal hesabına ödənilir.

Karbamid istehsalında xammal kimi təbii qazdan başqa kömürdən də istifadə olunur. 2015-ci ildə dünyada 3200 mln. t təbii qaz, 3830 mln. t kömür istehsal edilmişdir. Həmin ildə ən böyük qaz istehsalçıları ABŞ və Yaxın Şərq, kömür istehsalçıları isə Çin və Hindistan olmuşdur.

2015-ci ildə Çində karbamid istehsalı 71 mln. t olmuş, dekabr ayında antrasit və kömür xammalı ilə karbamid istehsalında bir tonun istehsal xərci 208–235 dollar təşkil etmişdir. İstehsal xərclərinin yuxarı olmasına və karbamid bazarında qiymətlərin aşağı düşməsinə baxmayaraq, 2015-ci ildə Çində istehsal güclərinin yüklənmə dərəcəsi 2014-cü ilin dekabr ayına nisbətən çox, orta hesabla 70 % olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Çin karbamid istehsalçısı kimi istehsal həcmi dəyişməklə dünya bazarında tələb və təklif nisbətində təsir etmək imkanına malikdir. 2015-ci ilin sonunda Çinin karbamid istehsalçıları ölkə iqtisadiyyatını dəstəkləmək və daha çox gəlir əldə etmək məqsədi ilə istehsal azaltmadılar. Çində istehsal olunan məhsulun bir hissəsi yerli istehsalçılara satılmış, qalan hissəsi isə ixrac olunmalıdır. İxrac artımı təklifə və bu da öz növbəsində karbamidin dünya bazarındakı qiymətinə təsir edir. Qiymətin aşağı düşməsi satışdan əldə edilən maliyyə vəsaitlərinin, eləcə də şirkətlərin kreditlərini ödəmək imkanlarının azalmasına gətirib çıxarır.

2015-ci ildə karbamid istehsalı Hindistanda 24.46 mln. t, Rusiyada 6.45 mln. t, Qətərdə 5.43 mln. t olmuşdur. Hindistanda kömür əsasında karbamid istehsalının genişləndirilməsi üçün böyük potensialın olmasına baxmayaraq, bu sahəyə kapital qoyuluşu zəifdir. Məsələn, 2015-ci ildə karbamid istehsalı üçün ayrılmış 8 mlrd. dollar karbamid istehsalını genişləndirməklə məşğul olan şirkətlərə verilməyib [6].

Keçən əsrdə karbamid istehsalında xammal kimi neftdən qaza keçməklə qaz əsasında karbamid istehsalı texnologiyaları inkişaf etdirilmişdisə, bu əsrdə daş kömür əsasında karbamid istehsal texnologiyalarına keçilir. Bu texnologiyaların tətbiqində Çin və Hindistan öndə gedir. Çünki Çin kömür ehtiyatları ilə zəngindir və (1 t ≈ 75 dollar) neftə nisbətən çox ucuzdur. Lakin bununla bərabər böyük qaz ehtiyatlarına malik olan İran, Qətər və Səudiyyə Ərəbistanı kimi ölkələr qaz əsasında karbamid istehsalını davamlı olaraq artırır.

2015–2020-ci illərdə istehsal güclərinin artırılması üçün 60 layihədən 20-si Çində, təxminən 35 %-i Şərqi Asiyada, 18 %-i Afrikada, 15 %-i isə Şimali Amerikada həyata keçiriləcək. Sənayedə

təbii qazın karbamidə tələbatın əsasən Avropa və Çində, kənd təsərrüfatında tətbiq üçün Cənubi Asiyada olacağı gözlənilir.

2015-ci ildə İranda 4 mln. t-a yaxın karbamid istehsal edilmiş, məhsulun 32 %-i daxili tələbatı ödəmiş, qalan 68 %-i ixrac olunmuşdur. İxrac olunmuş məhsulun 64 %-i Hindistana, 12 %-i isə Türkiyəyə göndərilmişdir. Həmin ildə İranda gübrə kimi karbamidin bir hektara sərfi 65 kq olmuşdur. İranda daxili tələbat ilbəil artır və illik artım 3–5 % proqnozlaşdırılır. Əgər bu artım proqnozu öz təsdiqini taparsa, bu da daxili tələbatın yaxın 10–15 ildə 4 mln. t-a qədər artması deməkdir [7].

2017-ci ildə yeni karbamid güclərinin işə salınması nəticəsində fəaliyyətdə olan istehsal güclərinin illik istehsal gücü 191 mln. t-a çatdırılmışdır. 2017-ci ildə təklifin artması və zəif istehlakla əlaqədar 2017-ci ildə tələb-təklif disbalansı, 2016-cı ildəki 6 %-dən 9 %-ə artıb, 2018-ci ildə isə 10 % olub və 2020-ci ildə 8.3 % olacağı proqnozlaşdırılır. 2022-ci ilə doğru tələblə təklif arasındakı disbalans azalacaq. 2021-ci ildə tələbin 187 mln. t, təklifin 200 mln. t, tələb-təklif disbalansının 7 %, 2022-ci ildə tələbin 188 mln. t, təklifin 197 mln. t, tələb-təklif disbalansının 4.8 % olacağı gözlənilir [8].

Dünyada 2016-cı ilə nisbətən 2017-ci ildə aşağıdakı amillərin təsiri nəticəsində əsas azot gübrəsi olan karbamidin istehlakı azalıb:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin stabil aşağı olması;
- ABŞ-da əvvəllər buğda əkinə üçün ayrılmış sahələrdə azot gübrəsi az işlədilər soya əkilməsi;
- Çində torpağa azot gübrəsi verilməsinin azaldılması siyasəti.

Eyni zamanda Braziliyada əvvəllər soya əkilmiş sahələrdə qarğıdalı əkilməsi bu ölkədə 2017-ci ildə karbamidin istehlakını artırmışdır.

Karbamidin ixrac və idxalı

Karbamidin əsas ixracatçıları təbii qazla zəngin olan ölkə və regionlar, həmçinin nəhəng kömür ehtiyatlarına malik olan Çindir. Burada karbamidin bazarı kiçikdir.

Dünyada karbamidin üç əsas ixrac mərkəzi var: Qara dəniz, Fars körfəzi və Çin. Qara dəniz ixrac mərkəzi Avropa və Latin Amerikasını, Fars körfəzi ixrac mərkəzi Şimali Amerika və Asiya/Okeaniyanı karbamidlə təchiz edir. Bundan başqa Venesueladan ABŞ-a, İndoneziyadan digər Asiya ölkələrinə və s. regional ticarət selləri mövcuddur. Karbamidin dünya qiymətini bu üç ixrac mərkəzinin ticarət selləri müəyyənləşdirir. Burada hər

hansı bir mühüm dəyişiklik karbamidin qiymətinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, Çin istehsal azaltsa, Fars körfəzi ixrac mərkəzi təkbaşına Asiyanı təchiz etmək iqtidarında olmayacaq. Qara dəniz ixrac mərkəzinin Asiyaya yönəldəcəyi ticarət seli karbamidin qiymətini qaldıracaq. Karbamidin Qara dəniz və Fars körfəzi qiymətləri nisbətə, məhsulun marjinal həcmdə rəqabət etdikləri yerdən asılıdır. Latin Amerikas, Avropa və Afrikada rəqabətdə Qara dəniz ixrac mərkəzi, Asiya və Şimali Amerikada isə Fars körfəzi ixrac mərkəzi liderlik edəcək.

2015-ci ildə dünya üzrə karbamid ixracı 2014-cü ilə nisbətən 4.5 % artaraq, 49.6 mln. t-a çatmışdır. Çinin karbamid ixracı 13.7 mln. t olmuşdur. Hindistan isə karbamid idxalını 7.5 mln. t-dan 10 mln. t-a çatdırmışdır.

Çin karbamid istehsalçısı üçün daxili bazarda karbamidin satışı bu məhsulun ixracının alternatividir. Buna görə də vergi əlavə edilmiş daxili bazar qiymətləri beynəlxalq bazarlarda minimal qiymət kimi qəbul edilir.

Karbamidin əsas ixracatçısı Yaxın Şərq, idxalçısı isə Şimali Amerika və Latin Amerikasındır. 2017-ci ildə ixracın 41 %-i Yaxın Şərq, 14 %-i Rusiya və Mərkəzi Asiya, 11 %-i Afrika, 10 %-i Şimal-Şərqi Asiya, 6 %-i Cənub-Şərqi Asiya, 5 %-i Mərkəzi və Şərqi Avropa, 5 %-i Qərbi Avropa, 7 %-i isə qalanlarının payına düşür. 2017-ci ildə dünya üzrə karbamid idxalının 19 %-i Şimali Amerika, 18 %-i Karib hövzəsi və Latin Amerikas, 16 %-i Cənubi Asiya, 11 %-i Qərbi Avropa, 10 %-i Cənub-Şərqi Asiya, 7 %-i Yaxın Şərq, 5 %-i Mərkəzi və Şərqi Avropa, 5 %-i Avstraliya və Okeaniya, 5 %-i Afrika, 3 %-i isə qalanları

nın payına düşüb. 2017-ci ildə dünya üzrə 46.6 mln. t karbamid ixrac (idxal) edilib. 2017-ci ildə ABŞ-da, Hindistan və Avropada daxili istehsalın artması nəticəsində idxal 16 % azalmışdır. Əksinə Braziliyada 37 % və Türkiyədə də ammonyak selitrasının qadağan edilməsi ilə əlaqədar artmışdır.

Cədvəl 2-də dünyada regionlar üzrə xalis idxal və ixrac göstəriciləri verilib [5]. 2015-ci ildə ən böyük xalis idxal Cənubi Asiya və Şimali Amerika regionlarında olmuşdur. 2030-cu ildə Şimali Amerikada xalis idxalın azalacağı proqnozlaşdırılır. 2030-cu ildə ən böyük xalis idxal Cənubi Asiya, Karib hövzəsi və Latin Amerikas regionlarında olacaq. 2015–2030-cu illərdə Rusiya və Mərkəzi Asiya regionunda isə xalis ixracın 1.6 dəfə artacağı gözlənilir.

Şimal-Şərqi Asiyanın ən böyük karbamid ixracatçısı olan Çin üçün ən böyük regional ixrac bazarı Hindistanda olsa da, Hindistan karbamidin Yaxın Şərqdən idxalına üstünlük verir. 2016-cı ildə Çinin karbamid ixracı 8.9 mln. t, 2015-ci ilə nisbətən 35 % (təxminən 5 mln. t) azalmışdır. Buna səbəb Hindistanın Çindən karbamid idxalını azaltması, maya dəyəri, lojistika xərcləri, vergi və tarifin yuxarı olmasıdır. Çində karbamid istehsalının 70 %-i kömür əsasında. Kömürün qiyməti 2015–2016-cı illərdə minimuma düşsə də, 2016–2017-ci illərdə 30–40 dollar/t bahalaşmışdır. Bundan başqa Çinin idxal etdiyi karbamidin bir tonunun Free On Board (FOB) qiyməti 2015-ci ildəki qiymətdən 75 dollar ucuzlaşaraq, 2016-cı ildə 206 dollar olmuşdur ki, bu da karbamid istehsalçıların gəlirlərinin azalması ilə istehsalın azalmasına gətirib çıxarmışdır. 2016-cı ildə Çində karbamid istehsal edən müəssisələrin yüklənmə

Cədvəl 2

Regionlar	İllər	
	2015	2030
Xalis idxal, mln. t		
Şimali Amerika	8.540	3.020
Karib Hövzəsi və Latin Amerikas	6.353	7.258
Qərbi Avropa	3.210	4.900
Mərkəzi və Şərqi Avropa	0.447	0.850
Cənub-Şərqi Asiya	4.630	6.785
Cənubi Asiya	12.664	16.236
Cəmi	35.844	39.049
Xalis ixrac, mln. t		
Yaxın Şərq	16.658	18.732
Rusiya və Mərkəzi Asiya	6.866	11.249
Şimal-Şərqi Asiya	12.386	4.022
Afrika	-	5.045
Cəmi	35.91	39.048

dərəcəsi 55 % olmuşdur.

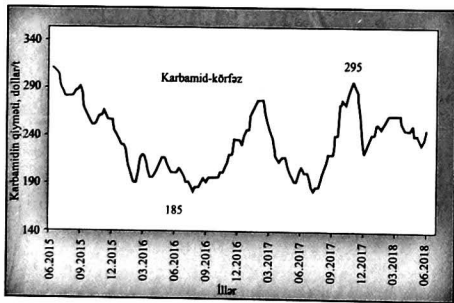
Ən böyük karbamid idxalçısı olan ölkələr Hindistan və ABŞ-ın 2016-cı ildə idxalları 2015-ci ilə nisbətən azalıb. Belə ki, karbamid idxalı Hindistanda 2015-ci ildə 10.557 mln. t, 2016-cı ildə 7.228 mln. t, ABŞ-da 2015-ci ildə 7.926 mln. t, 2016-cı ildə isə 7.204 mln. t olmuşdur. Türkiyənin karbamid idxalı 2015-ci ildə 1.672 mln. t, 2017-ci ildə 3 032 430 t, 2018-ci ildə isə 2017-ci ilə nisbətən 22.56 % azalaraq, 2 348 165 t olmuş və azalma hələ də davam edir. Belə ki, 2019-cu ilin yanvar-fevral aylarında karbamid idxalı 544 892 olmuşdur ki, bu da əvvəlki ilin eyni aylarındakı 574 225 t idxaldan 5 % azdır. Türkiyə karbamid bazasının əsas təchizatçıları Misir, Rusiya və İrandır.

Əsas karbamid idxalçıları yeni istehsal gücləri yaratmaqla idxalı minimuma endirməyə çalışır. India Ratings and Research-ın (Ind-Ra) [6] məlumatına əsasən, Hindistan 2021-ci ilin mart ayında 2018-ci ildəki illik 6 mln. t idxalı dayandıracaq. 2012-ci ildə qəbul edilmiş NIP-ə (New Investment Policy) uyğun olaraq 6.35 mln. t yeni karbamid istehsal gücü işə salınmalıdır. Ind-Ra, ABŞ-ın Fitch reyting agentliyinin törəmə şirkətidir. Talçer, Ramaqdam, Qorakxpur, Sindri və Baraunidə bərpə edilməli olan beş zavodun hər birinin gücü ildə 1.27 mln. t-dur.

Karbamidin qiymətləri

Karbamid bazarında 2022-ci ilə kimi təklifin tələbi üstələyəcəyi, sonrakı illərdə isə tələb-təklif tarazlığının yaranması proqnozlaşdırılır.

2015-ci ildən 2019-cu ilin aprel ayına kimi karbamidin bir tonunun Qara dəniz spot qiymətləri 178.75 dollardan (may 2017-ci il) 305.6 dollara (noyabr 2018-ci il) kimi dəyişmişdir. Karbamidin bir tonunun Qara dəniz spot qiyməti 2015-ci ilin yanvar ayında 319.2 dollar, 2016-cı ilin yanvar ayında 214 dollar, iyul ayında 181.2 dollar, həmin

Şəkil 1. Karbamidin bir tonunun Fars körfəzi qiymətləri

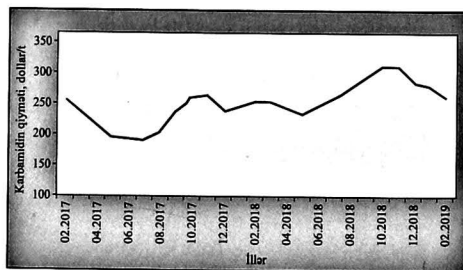
ilin dördüncü rübündə qiymətlər qalxaraq, 2017-ci ilin yanvar ayında 233.75 dollar iyul-noyabr aylarında qiymət 181-dən 280 dollara qalxmış, 2018-ci ilin yanvar ayında 219.63 dollara düşmüş, sonra noyabr ayına kimi qiymətlər yüksəlmiş, bundan sonra azalaraq, 2019-cu ilin yanvar ayında 260 dollar olmuşdur [9].

Şəkil 1-də 2015-ci ilin iyun ayından 2018-ci ilin həmin ayına kimi karbamidin bir tonunun Fars körfəzi qiymətləri verilmişdir. Bu müddətdə karbamidin bir tonunun qiyməti 185-dən 295 dollara kimi dəyişmişdir. Karbamidin bir tonunun ən aşağı qiyməti 2016-cı ilin III, yüksək qiyməti isə 2017-ci ilin IV rübündə olmuşdur [10].

Karbamidin qiymətləri mövsümdən asılıdır. Məsələn, Fransada 2016 və 2017-ci illərin iyul aylarında karbamidin bir tonunun qiyməti 200, 2016-cı ilin dekabr ayında 300 dollara yaxın olmuş, bu qiymət 2017-ci ilin mart ayından sonra isə tədricən düşmüşdür. Başqa sözlə, payız-qış şumlaması vaxtı karbamidə tələbat artdığından qiymət də yüksək olmuşdur. 2017-ci ildə karbamidin bir tonunun qiyməti region və mövsümdən asılı olaraq 180-260 dollar arasında olmuşdur (şəkil 2). 2018-ci ilin noyabr ayından başlayaraq qiymətlərin düşməsi Hindistanda tələbin zəifliyi və Braziliyada karbamidin tətbiq mövsümünün bağlanması ilə əlaqədar olmuşdur.

Karbamidin qiymətlərinə ABŞ-ın tətbiq etdiyi sanksiyalar da güclü təsir edir. İrana tətbiq edilən sanksiya karbamid istehlakçılarına ildə 2 mln. t-dan çox karbamiddən məhrum etmək, bazarda təklifin bu miqdarda azalması deməkdir.

Avropa və Çində karbamid istehsalında xərclərin artması ilə əlaqədar yaxın bir neçə ildə karbamidin dünya bazarında satışı azala bilər. Əgər bu vəziyyət uzun sürərsə, istehsalçıların əksəriyyəti rentabellik həddində işləyəcək. Zaman keçdikcə bu, kimya müəssisələrinin bağlanmasına gətirib çıxara bilər. Zəngin qaz yataqlarına malik ölkə və regionlarda (İran və Yaxın Şərq) karbamidin

Şəkil 2. Karbamidin bir tonunun orta spot qiymətləri

maya dəyəri 80–100 dollar/t-dur. Karbamidin bir tonunun maya dəyərinin aşağı salınması imkanları ABŞ-da daha çoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, neft və qazın qiymətlərinin dəyişməsi oxşar olsa da, şist qazın qiymətləri neftin qiymətinin dəyişməsindən asılı deyil. Yeni texnologiyaların tətbiqi nəticəsində şist qazın maya dəyərinin aşağı salınması imkanları böyük olduğundan, şist qazı əsasında istehsal edilmiş karbamidin rəqabətə davamlılığının artırılması imkanları çox böyükdür.

2019-cu il və sonrakı illərdə dünya karbamid bazarında karbamidin qiymətlərinin artması proqnozu təklifin azalacağı ilə əsaslandırılır. Təklifin azalmasının əsas səbəblərindən biri kimi, 2015–2016-cı illərdə yaradılmış istehsal güclərinə nisbətən, az istehsal güclərinin yaradılması, Çində ekoloji tələblərin sərtləşdirilməsi, bu ölkədə kömürün qiymətinin qalxması ilə karbamidin maya dəyərinin yüksəlməsi, İrana qarşı sanksiyalar və s. göstərilir.

2019-cu ilin birinci rübündə dünya karbamid bazarının təchizatı normal olub. Hindistanda 2019-cu il yanvarın 1-də istifadəyə verilmiş illik istehsal gücü 1.34 mln. t olan "Chambal" karbamid zavodunun istehsal edəcəyi məhsulun Hindistanın daxili tələbatını ödəməyə yönəldilməsi nəzərdə tutulub ki, bu da illik idxalı azaldacaq. Uzun sürən təmirə dayanmadan sonra 2019-cu il mart ayının ortasında İndoneziyanın Kaltim V zavodunun fəaliyyətinin bərpa olunması ilə Asiyanın karbamidlə təchizatı daha da yaxşılaşıb. Karbamidin dünya qiymətləri müxtəlif idxal mərkəzlərində mövsümi tələbat azalmalarının təzyiqi altında olub. İlin əvvəlində tələbat zəif olduğundan, Hindistan yanvar ayındakı tenderdə 515 min t karbamid alıb. Halbuki, bu tenderdən iki ay əvvəlkində 1.8 mln. t karbamid alınmışdı.

Avropada qış aylarında karbamid bazarı mövsümi minimumda olduğundan, 2019-cu ilin I rübündə Avropada karbamid təchizatında çatışmazlıqlar olmayıb. Bütün ixracatçılara Avropaya məhsul ixracına imkanı verilib. I rübdə Avropada karbamidə olan tələbat zəif olub ki, bu da karbamid bazarı üçün səciyyəvidir. Tələbin zəif, təklifin normal olması səbəbindən, hətta baharın yaxınlaşmasına baxmayaraq, Avropada karbamid bazarında qiymətlər aşağı olub.

Asiya və Avropada olduğu kimi, ABŞ-da da, 2019-cu ilin I rübündə karbamid çatışmazlığı olmayıb və nəticədə qiymətlər aşağı düşüb. Qətər və Səudiyyə Ərəbistanından karbamid idxalı cədvəl üzrə yerinə yetirilib. ABŞ-da pis hava şəraiti karbamid təchizatında qiymətlərin möhkəmlənmə-

sinə, yükboşaltmalarda yubanmalara və tələbatın aşağı düşməsinə, alıcıların ikinci plana çəkilməsinə səbəb olub. Məsələn, çay nəqliyyatı vasitəsi ilə karbamid daşınmalarında bəzən çətinliklər yaranıb.

Azərbaycanda karbamid istehsal və ixracının imkanları

Azərbaycanda karbamid istehsal və ixracının mühüm üstünlükləri var. Bunlardan ən mühümü Azərbaycanın zəngin qaz yataqlarına malik olmasıdır. Üstəlik, gələcəkdə Avropaya çəkilən qaz xəttinə digər Xəzəryanı ölkələrin qoşulması ilə Azərbaycan çox böyük qaz ixracı mərkəzinə çevriləcək. İkincisi dünyada karbamid istehsalında istifadə olunan ən müasir texnologiyaların tətbiqi, ucuz qaz məmalından istifadə etməklə aşağı maya dəyəri və yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalıdır. Üçüncüsü, onun əsas idxalçı ölkə – Türkiyə ilə birləşdirən Bakı-Qars dəmiryol xəttinə malik olması və Qara dənizə çıxış imkanlarıdır. Dördüncüsü, SOCAR PETKİM-in əsas idxalçı ölkə Türkiyədə ticarət şəbəkəsinin mövcudluğu. Bu üstünlüklərlə bərabər, Azərbaycanda karbamid istehsalı və ixracına təhlükə törədə biləcək amillər də mövcuddur:

- dünya iqtisadiyyatında qeyri-stabilitlik;
- dünyada yeni istehsal güclərinin nəzərdə tutulduğu vaxtdan əvvəl işə salınması nəticəsində tələb-təklif balansının pozulması;
- rəqiblərdə qeyri-ənənəvi yataqlardan hasilatın genişləndirilməsi nəticəsində qazın qiymətinin aşağı düşməsi;
- əsas idxalçı ölkənin karbamid idxalını azaltmaq üçün yerli karbamid istehsalının artırılması proqramlarının həyata keçirilməsi.

Nəticə

Dünya karbamid bazarında tələb-təklif disbalansının 2022-ci ilə doğru azalması və 2022-ci ildən sonra bazarda qiymət tarazlığının yaranması proqnozlaşdırılır. Əsas ixracatçılardan hesab edilən Çin kömürün qiymətinin artması ilə əlaqədar öz istehsalını azaldır. 2015–2016-cı illərdə yaradılmış istehsal güclərinə nisbətən az miqdarda istehsal güclərinin yaradılması bazarda təklifin azalmasına səbəb olur. Əkin sahələrinin ilbəlil azalması bir sıra regionlarda karbamidə olan tələbatı azaldır. İrana qarşı sanksiyalar da bazarda təklifin azalmasına və qiymətlərin qalxmasına səbəb olub. Karbamidin bir tonunun qiymətinin 2019-cu il və ondan sonrakı dövrdə qalxması gözlənilir ki, Azərbaycan karbamid istehsalını genişləndirmək-

lə bundan maksimal dərəcədə yararlanmalıdır.
Zəngin qaz ehtiyatlarına malik olan Azərbaycan karbamid istehsalını bir neçə dəfə artırmaqla

gələcəkdə Türkiyə bazarını təkbəşinə tam təchiz edə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. <https://data.worldbank.org/indicator/ag.con.fert.zs>
2. https://www.fertilizer.org/images/Library_Downloads/2016_Crossroads_Singapore_TANGPHONGPRASIT.pdf
3. Nutrien Fact Book 2018 / <https://www.nutrien.com/sites/default/files/uploads/2018-01/Nutrien%20Fact%20Book%202018.pdf>
4. <https://api.ifastat.org/reports/download/96>
5. <file:///D:/KARBAMID%20METANOL/North%20America%20Market.pdf>
6. http://gpcafertilizers.com/wp-content/uploads/2017/10/Fertilizer-report_India.df
7. <http://phosion.ir/wp-content/uploads/2017/11/IranUreaMarketDynamics.pdf>
- * <https://api.ifastat.org/reports/download/12250>
8. https://www.fertilizer.org/images/Library_Downloads/2017_IFA_Annual_Conference_Marrakech_PIT_AG_Fertilizer_Outlook.pdf
9. https://ycharts.com/indicators/black_sea_urea_bulk_spot_price
10. https://www.aljziracapital.com.sa/report_file/ess/SEC-514.pdf

